

УДК 631.6:001(091/092)(477)

К. П. ЧЕРЕДНИК, ННСГБ НААН, Київ

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПАНФИЛЬСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА Й НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ М. Н. ШЕВЧЕНКА В УСТАНОВІ У 1930-Х РОКАХ

Розглядаються передумови створення Панфільської дослідної станції. Аналізуються роботи з цього приводу вчених, в яких започатковано і зроблено значне підгрунття для розгортання повноцінної наукової діяльності установи. Доведено історично-вирішальну роль третього її директора М. Н. Шевченка. Показано вагомі здобутки установи започатковані в 1930-х роках, що стали класичними для землеробства на родючих торфових ґрунтах.

Ключові слова: Панфільська дослідна станція, Микола Ничипорович Шевченко, сільськогосподарське використання болотних ґрунтів, історія, сільськогосподарська наука.

Вступ. Україна славиться своїми родючими ґрунтами, серед яких особливе значення мають болотні. Доцільність сільськогосподарського використання цих земель доведено багатьма ученими як вітчизняними, так і зарубіжними. Досвід існування науково-дослідних установ відповідного профілю також переконує у цьому. Чому ж нині цей резерв використовується недостатньо в сучасній практиці українського землеробства?

У статті маємо на меті показати історичне значення Панфільської дослідної станції в сільськогосподарському освоєнні болотних ґрунтів України, відпрацювання методичних прийомів вирощування високих урожаїв та вагомий внесок одного з очільників у становлення наукових засад у її діяльності.

© К. П. Чередник, 2014

М.Н. Шевченко –
директор Панфільського
болотного дослідного
поля, 1938 р.

Для дослідження маємо низку документів як про передумови виникнення станції [1; 2], так і період важких 1930-х років безпосередньої діяльності на ній молодого дослідника і директора М. Н. Шевченка, висвітлений у рукописних звітах установи; праці подальший періодів, та сучасні історичні розвідки. Так у збірниках наукових праць установ [3; 4] подаються різні аспекти даної проблеми та з історичної точки зору розглядаються наукові здобутки установи. Історичні нариси самого М. Н. Шевченка. Біобібліографічний покажчик з нагоди 75-річчя Інституту гідротехніки і меліорації НААН висвітлює дані про життя і творчий доробок у вигляді бібліографії вченого-болотознавця (вийшов у серії «Біобібліографія вчених-аграріїв України», заснованій ННСГБ НААН за № 11) [5]. Спогади учнів та колег М. Н. Шевченка [6; 7] характеризують постать М.Н. Шевченка як ученого і людини.

Справа розбудови установи та освоєння болотних земель була не легкою. І люди які опікувалися нею були висококласними фахівцями по справжньому відданими своїй справі. Це повною мірою стосується М. Н. Шевченка. До призначення директором Панфільського дослідного поля він здобув як ґрунтовну теоретичну – (навчання у Сосницькій сільськогосподарській профшколі (Чернігівська обл.); заочне навчання у Житомирському сільськогосподарському інституті), так і практичну підготовку (робота на посадах техника Рудня-Радовельської болотної дослідної станції (Олевський р-н Житомирської обл.); районного агронома Олевського райвиконкому; старшого агронома міжрайспоживсоюзу Житомирської обл.).

За поданням відомого вченого-болотознавця М. О. Тюленєва (який під час керування Рудня-Радовельською болотною дослідною станцією багато чому навчив молодого дослідника) М. Н. Шевченко з 1 березня 1935 р. призначається директором і науковим керівником Підставського болотного опорного пункту (у майбутньому стане станцією у підпорядкування Українського НДІ гідротехніки і меліорації).

До висвітлення значення появи М. Н. Шевченка в установі необхідно дещо заглибитися в історію освоєння болотних земель в тих моментах, що безпосередньо стосуються передумов заснування станції, адже загальна історія меліорації та формування осушувальних мереж в Україні сягає сотень років [8, с. 5]. Та побіжно варто згадати перших очільників установи.

Ще в 1914 р. у Полтавській губернії Земство, розуміючи актуальність використання болотних земель, вирішило провести ґрунтово-ботанічне

обстеження боліт, і приступити до їх освоєння. В якості експерта-спеціаліста запросили Флерова. У результаті проведених робіт і його узагальнень, зробили висновок про необхідність організації проведення сільськогосподарських дослідів. Як свідчать документи 51 чергового Полтавського губернського земського скликання, керуючись цими даними в 1915 р. приступили до вибору місця для дослідної ділянки. Управа зупинилася на центральних осушених болотах по р. Супій біля с. Підставок, Золотоніського повіту. Землі входили до маєтку Державного поземельного банку. Управі вдалося домовитися з банком про придбання за 2260 руб. 60 десятин болота з необхідною для будівель територією. У цьому ж році була підготовлена ділянка в 7 десятин для дослідних рекогносцирувальних посівів у 1916 р. За браком коштів спорудження лабораторії не планувалося.

За попередніми підрахунками для зведення будівель потрібно було 17 900 рублів, для придбання робочого скота, знарядь і засобів перевезення – 1700 [1].

У наступній доповіді 53 черговому Губернському земському зібранню (Полтава) дізнаємося також про факти зі створення дослідних установ. П. В. Спесивцев – визнаний фахівець з луківництва та перший директор досліджуваної установи, зробив значний внесок у подібного роду дослідження. У цій його доповіді на з'їзді у формі історичного нарису про Підставське болотне дослідне поле висвітлено передісторію осушення боліт починаючи з 1884 р. [2]. Його положення свідчать про те, що вчений усебічно вивчив питання організації подібного роду діяльності. По перше він проаналізував історичні спроби вирішення питання осушення боліт на теренах України повітовими земствами, розуміючи невідкладну актуальність і всю складність проблеми, по друге – кращий закордонний досвід. Зокрема у Західній Європі діяльність Бременської болотної дослідної станції була підтвердженням вигідності сільськогосподарського використання осушених земель. На жаль дослідна робота Підставської установи з перших років її заснування і аж до 1930-х рр. не залишилась ні в друкованому вигляді матеріалів, ні в рукописних архівах. Причиною стали величезні труднощі осушення боліт та трагічна загибель на початку 20-х років минулого століття першого директора П. В. Спесивцева. Збереглася лише його брошура, опублікована у 1919 р. «Болотные почвы Полтавщины и организация их опытного изучения». Другим директором був А. Варес. Свідчення про його діяльність, а також наукова спадщина, опосередковані у друкованих джерелах, на жаль не збереглися. Отже М.Н. Шевченко став третім очільником в історії становлення установи.

На час його роботи дослідний пункт у Гельмязівському районі Київської області мав площу 40 га. Таким чином М. Н. Шевченку дісталось господарство, фундаментальні основи якого фактично були закладені саме П. В. Спесивцевим із ретельним дотриманням всіх необхідним умов, та

подоланням багатьох труднощів початкового періоду становлення. Звичайно у своїй роботі Микола Ничипорович використовував попередній досвід ще багатьох інших учених, а особливо М.О. Тюленева. Свідченням цьому є аналіз його нарисів «К истории Панфильской опытной станции по освоению болот» [9] (оригінальний рукопис зберігається в архівному фонді станції). М. Н. Шевченко вже будучи директором Панфильської дослідної установи пише цю роботу, яка є, так би мовити, логічним продовженням праць П. В. Спесивцева. Тут автор ретельно, навіть глибше за свого попередника, аналізує стан справи з осушення боліт в Російській імперії і на українських теренах у тому числі, залучаючи всі відомі наукові і практичні роботи, такі, як праці М. В. Ломоносова (1738), А. Т. Болотова (1778), І. І. Комова (1785), В. Левшина (1795). У них поряд з іншим висвітлювалися питання осушення боліт для потреб сільського господарства. Також ученим опрацьовано керівництва з меліорації боліт: Г. Енгельмана (1810), А. Стойкова (1827), П. Введенського (1861); а також наукові статті з часопису «Экономический магазин»; вивчено результати 25-річної меліоративної експедиції (1873–1898) на чолі з І. І. Жилінським (учасники: акад. Веселовський, Минддендорф, Сїхвальд, проф. Докучаєв, Войков, Танфіл'єв та ін.); проаналізовано перші опубліковані «відчити» про наукову діяльність Мінської дослідної болотної станції (1911 р. засн.), а також враховано досвід створення Новгородської станції (1914 р. засн.), Сарненського й Архангельського болотних дослідних полів; опубліковані німецькою мовою закордонні наукові праці – «Повідомлення», видані Союзом для заохочення культури боліт у Німеччині (1883 р. засн.), журнал Центральної болотної комісії. Проаналізувавши роботу П. В. Спесивцева, вчений прийшов до висновку, що в основу створення Підставської дослідної установи свого часу було також покладено досвід проф. Гурова (Геологическое описание Полтавской губернии), дані експедиції проф. В. В. Докучаєва (Материалы к оценке земель Полтавской губернии), інженера-гідротехніка Є.В. Опокова (Речные долины Полтавской губернии), матеріали статистичного Бюро Полтавського губернського земства. Крім того М. Н. Шевченко дав високу оцінку практичній роботі свого попередника. Так П. В. Спесивцевим було виконано величезне обстеження болота Полтавської губернії та організовано спільно з Харківським університетом проведення вегетаційних дослідів з вирощуванням основних сільськогосподарських культур на торф'яних ґрунтах, а також агрохімічних аналізів торфу, взятого на основних масивах боліт. Поряд з цим учений відмітив, що П. В. Спесивцев безпомилково визначив найприйнятніше місце для діяльності болотної дослідної установи – заплава верхів'я р. Сушії поблизу залізничної станції Яготин. Але так як виділених Полтавським губернським земством коштів на заснування дослідної установи виявилось обмаль, то змогли придбати лише найдешевшу ділянку поблизу с. Підставки колишнього Золотоніського повіту замість

запланованої. Ця ділянка, як зазначає М.Н. Шевченко, виявилася нетиповою для торфів р. Супій, і тим паче для інших заплавл.

Пристапивши до своїх обов'язків у 1935 р. М. Н. Шевченко представляє нову для того часу програму досліджень з вивчення норм внесення мінеральних добрив для ячменю, ярої пшениці, цукрового буряку, картоплі, кормової капусти і конопель на болотних ґрунтах.

Через рік перебування вченого у дослідній установі, а саме в 1936 р. Підставський опорний пункт таки було переведено на новостворене Панфило-Яготинське Центральне дослідне поле у заплаві р. Супій (нині Київська область) (юридично закріплений Наказом НКЗ УРСР від 17 січ. 1936 р. № 35, фактично розпочав роботу з 27 квіт. 1936 р.). Таким чином лише з цього часу попередні мрії налагодити діяльність дослідної установі в оптимальних і типових для інших умовах нарешті могли здійснитися. А Миколу Ничипоровича директором установи офіційно призначено 4 березня 1936 р.

За науковою методикою саме тут уперше в Україні вченим закладаються оригінальні пошукові досліді з вивчення впливу мідного купоросу на врожай і якість продукції ячменю, ярої пшениці та конопель.

Всебічно розгорнувши роботу установа переросла у Панфільську дослідну станцію по освоєнню боліт (нині підпорядковується ННЦ «Ін-т землеробства НААН»). А з 1937 р. Миколою Ничипоровичем закладаються перші досліді з вивчення різних актуальних питань, пов'язаних із:

- регулюванням водного режиму торф'яних ґрунтів;
- застосуванням норм удобрень;
- особливостей агротехніки вирощування сталих урожаїв польових культур;
- створення високопродуктивних сіяних луків.

Але на цьому коло наукових інтересів вченого не обмежилося. Паралельно вперше розпочалися дослідження з фізіології живлення рослин при застосуванні міді та впливу її на врожай зернових й інших культур на осушених торфових болотах [10]. Ці результати отримали широке впровадження у науковій практиці, а мідні мікродобрива стають обов'язковим компонентом живлення рослин на цьому типі ґрунтів України. Згодом такі дослідження було розширено за рахунок й інших мікроелементів: цинк, бор, молібден. М. Н. Шевченко обґрунтував норми і дози внесення цих мікроелементів, виявив їх взаємодію з мінеральними добривами, фізіологічне значення як каталізаторів, що прискорюють біохімічні та фізіологічні процеси. Такі дослідження особливо плідними були упродовж 1935–1940 рр. За їх результати вчений отримав стипендію ім. Сталіна АН СРСР. Згодом через 30 років, узагальнивши теоретичний і свій багаторічний науково-практичний досвід він пише й успішно захищає докторську дисертацію

«Вплив добрив та мікроелементів на ріст, розвиток і продуктивність сільськогосподарських культур на торфових ґрунтах УРСР» [11].

Висновок. Отже не зважаючи на періоди матеріальної скрути, технічну затратність, технологічні, методологічні труднощі сільськогосподарського освоєння болотних ґрунтів, М.Н. Шевченко на основі досягнень попередників, та завдяки своїм організаторським здібностям та ґрунтовним фаховим знанням, спромігся подолати основні перешкоди, вивести установу у повноцінний науковий осередок, здобутки якого стали класичними для землеробства на родючих болотних ґрунтах.

Список літератури: 1. *Об устройстве болотного опытного поля около с. Подставки, Золотоношского уезда* : доклад № 96 // Полтавскому Губернскому Земскому Собранию 51 очередного созыва / Губернская [Полтавская] земская управа. – [Полтава, 1915]. – С. 1–3. 2. *Спесивцев П. В.* Подставское болотное опытное поле : краткий исторический очерк его организации и деятельности / П. В. Спесивцев // Доклады 53-му очередному губернскому земскому собранию. – Б.м., 1919. – С. 1–8. – Отд. отд. 3. *Осушения* та освоєння заплавлених земель Лісостепу УРСР : зб. наук. пр. / Ін-т землеробства. – К. : Урожай, 1964. – (До 25-річного ювілею Панфільської дослідної станції Інституту землеробства); *Земледелие* : респ. межвед. темат. сб. / Гос. агропром. ком. УССР. – К. : Урожай, 1986. – Вип. 61: Пути повышения эффективности с.-х. использования осушенных торфяных почв / Редкол. : В. Ф. Сайко (отв. ред) [и др.]. – 71 с.; 4. *Панфільська* дослідна станція НЦ «Інститут землеробства НААН» : історія та здобутки (до 75-річчя від дня утворення) / О. І. Ткачов, В. Ф. Камінський, М. І. Штакал, В. А. Вергунов. – Яготин, 2012. – 171 с. 5. *Шевченко* Микола Ничипорович (1909–1995) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1938–1998 рр. / УААН, ДНСГБ, Ін-т гідротехніки і меліорації УААН ; уклад. : В. А. Вергунов, О. В. Бачкала ; наук. ред. : В. А. Вергунов. – К., 2005. – 100 с. ; порт. – (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України» ; кн. 11). 6. *Григорюк І. П.* Спогади про Миколу Ничипоровича Шевченка / І. П. Григорюк, В. А. Вергунов // Шевченко Микола Ничипорович (1909–1995) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1938–1998 рр. / УААН, ДНСГБ, Ін-т гідротехніки і меліорації УААН ; уклад. : В. А. Вергунов, О. В. Бачкала ; наук. ред. : В. А. Вергунов. – К., 2005. – С. 17. – (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України» ; кн. 11); 7. *Гімбаржевський В. Р.* Спогади про відомого болото знавця, доктора сільськогосподарських наук Миколу Ничипоровича Шевченка / В. Р. Гімбаржевський // Шевченко Микола Ничипорович (1909–1995) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1938–1998 рр. / УААН, ДНСГБ, Ін-т гідротехніки і меліорації УААН ; уклад. : В. А. Вергунов, О. В. Бачкала ; наук. ред. : В. А. Вергунов. – К., 2005. – С. 18–21. – (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України» ; кн. 11). 8. *Панфільська* дослідна станція НЦ «Інститут землеробства НААН» : історія та здобутки (до 75-річчя від дня утворення) / О. І. Ткачов, В. Ф. Камінський, М. І. Штакал, В. А. Вергунов. – Яготин, 2012. – 171 с. 9. *Шевченко Н. Н.* К истории Панфильской опытной станции по освоению болот / Н. Н. Шевченко // Шевченко Микола Ничипорович (1909–1995) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1938–1998 рр. / УААН, ДНСГБ, Ін-т гідротехніки і меліорації УААН ; уклад. : В. А. Вергунов, О. В. Бачкала ; наук. ред. : В. А. Вергунов. – К., 2005. – С. 30–43 ; порт. – (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України» ; кн. 11). 10. *Шевченко Н. Н.* Роль медных удобрений в культуре полевых растений / Н. Н. Шевченко // Сб. работ молодых ученых Харьков. с.-х. ин-та им. В. В. Докучаева. – Х., 1938. – Т. 1, вып. 3. – С. 117–128. 11. *Шевченко Н. Н.* Влияние удобрений и микроэлементов на рост, развитие и продуктивность сельскохозяйственных культур на торфяных почвах УССР : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра с.-х. наук / Н. Н. Шевченко. ; М-во сел. хоз-ва СССР, Харьковский с.-х. ин-т. – Х., 1967. – 34 с. – Библиогр. : 32–34.

Bibliography (transliterated): 1. *Ob ustroystve bolotnogo opyitnogo polya okolo s. Podstavki, Zolotonoshskogo uezda* : doklad № 96 // Poltavskomu Gubernskomu Zemskomu Sobraniyu 51 ocherednogo sozyiva / Gubernskaya [Poltavskaya] zemskaya управа. – [Poltava, 1915]. – P. 1–3.

2. Spesivtsev P. V. Podstavskoe bolotnoe opytitnoe pole : kratkiy istoricheskiy ocherk ego organizatsii i deyatel'nosti / P. V. Spesivtsev // Doklady 53-mu ocherednomu gubernskomu zemskomu sobraniyu. – B.m., 1919. – P. 1–8. – Otd. ott. 3. Osushennyya ta osvoennyya zaplavnykh zemel Lisostepu URSSR : zb. nauk. pr. / In-t zemlerobstva. – K. : Urozhay, 1964. – (Do 25-richnogo yuvileyu Panfils'koyi doslidnoyi stantsiyi Institutu zemlerobstva); Zemledelie : resp. mezhved. temat. sb. / Gos. agroprom. kom. USSR. – K. : Urozhay, 1986. – Vip. 61: Puti povysheniya effektivnosti s.-h. ispolzovaniya osushennykh torfyanykh pochv / Redkol. : V. F. Sayko (otv. red) [i dr.]. – 71 p. 4. Panfilska doslidna stantsiya NTs «Institut zemlerobstva NAAN» : Istoriya ta zdobutki (do 75-richchya vld dnya utvorenniya) / O. I. Tkachov, V. F. Kaminskiy, M. I. Shtakal, V. A. Vergunov. – Yagotin, 2012. – 171 p. 5. Shevchenko Mykola Nychyporovych (1909–1995) : biobibliohr. pokazhch. nauk. pr. za 1938–1998 rr. / UAAN, DNSHB, In-t hidrotekhniki i melioratsii UAAN; ukklad. : V. A. Verhunov, O. V. Bachkala; nauk. red. : V. A. Verhunov. – K., 2005. – 100 s.; port. – (Ser. «Biobibliohrafiya vchenykh-ahraryiv Ukrainy»; kn. 11). 6. Hryhoriuk I. P. Spohady pro Mykolu Nychyporovycha Shevchenka / I. P. Hryhoriuk, V. A. Verhunov // Shevchenko Mykola Nychyporovych (1909–1995) : biobibliohr. pokazhch. nauk. pr. za 1938–1998 rr. / UAAN, DNSHB, In-t hidrotekhniki i melioratsii UAAN; ukklad. : V. A. Verhunov, O. V. Bachkala; nauk. red. : V. A. Verhunov. – K., 2005. – S. 17. – (Ser. «Biobibliohrafiya vchenykh-ahraryiv Ukrainy»; kn. 11); 7. Himbarzhevskiy V. R. Spohady pro vidomoho boloto znavtsia, doktora silskohospodarskykh nauk Mykolu Nychyporovycha Shevchenka / V. R. Himbarzhevskiy // Shevchenko Mykola Nychyporovych (1909–1995) : biobibliohr. pokazhch. nauk. pr. za 1938–1998 rr. / UAAN, DNSHB, In-t hidrotekhniki i melioratsii UAAN; ukklad. : V. A. Verhunov, O. V. Bachkala; nauk. red. : V. A. Verhunov. – K., 2005. – S. 18–21. – (Ser. «Biobibliohrafiya vchenykh-ahraryiv Ukrainy»; kn. 11); 8. Panfilska doslidna stantsiya NTs «Institut zemlerobstva NAAN» : istoriya ta zdobutki (do 75-richchia vid dnia utvorennia) / O. I. Tkachov, V. F. Kaminskiy, M. I. Shtakal, V. A. Verhunov. – Yagotin, 2012. – 171 s. 9. Shevchenko N. N. K ystoriyy Panfils'koi opytnoi stantsyyi po osvoenyiu bolot / N. N. Shevchenko // Shevchenko Mykola Nychyporovych (1909–1995) : biobibliohr. pokazhch. nauk. pr. za 1938–1998 rr. / UAAN, DNSHB, In-t hidrotekhniki i melioratsii UAAN; ukklad. : V. A. Verhunov, O. V. Bachkala; nauk. red. : V. A. Verhunov. – K., 2005. – S. 30–43; port. – (Ser. «Biobibliohrafiya vchenykh-ahraryiv Ukrainy»; kn. 11). 10. Shevchenko N. N. Rol mednykh udobreniy v kul'ture polevykh rastenyi / N. N. Shevchenko // Sb. rabot molodykh uchennykh Kharkov. s.-kh. yn-ta ym. V. V. Dokuchaeva. – Kh., 1938. – T. 1, vyr. 3. – S. 117–128. 11. Shevchenko N. N. Vliyanye udobreniy y mikroelementov na rost, razvytiye y produktyvnost selskokhoziaistvennykh kultur na torf'nykh pochvakh USSR : avtoref. dys. na soysk. uchen. stepeny d-ra s.-kh. nauk / N. N. Shevchenko. ; M-vo sel. khoz-va SSSR, Kharkovskiy s.-kh. yn-t. – Kh., 1967. – 34 s. – Byblyohr. : 32–34.

Надійшло (received) 03.11.2014